

МОРОЗ ПЕТРО ВОЛОДИМИРОВИЧ
канд.пед.наук, старший науковий співробітник лабораторії
суспільствознавчої освіти Інституту педагогіки АПН України

КУРСИ ЗА ВИБОРОМ В СИСТЕМІ ДОСЛІДНИЦЬКОГО НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ

***Анотація** В статті розкриваються методичні підходи до розробки курсів за вибором в системі дослідницького навчання історії України в профільній школі. Автор стверджує, що пріоритетними аспектами у формуванні нового плану профільного навчання історії повинні стати розвиток у старшокласників здатності займати дослідницьку позицію, допомога їм в оволодінні методологією дослідження і застосування одержаних знань в різних галузях науки. Зазначено, що саме курси за вибором дозволяють максимально реалізувати дослідницький підхід до навчання історії України в профільній школі.*

***Ключові слова:** профільна школа, дослідницьке навчання, курси за вибором.*

***Annotation** In the article methodological approaches open up to development of elective courses in the system of exploratory education of history of Ukraine at vocational school. An author asserts that by priorities aspects in forming of new plan of type studies of history must become development at the senior pupils of ability to occupy research position, help to them in the capture by methodology of research and application of the got knowledges in the different regions of science. It is marked, that elective courses after the choice allow maximally to realize exploratory education of history of Ukraine at vocational school.*

***Keywords:** vocational school, exploratory education, elective courses.*

***Постановка проблеми.** Характерними ознаками сьогодення є невідпинне зростання знань, швидка зміна технологій, професійна мобільність. Як наслідок, людина протягом життя змушена підвищувати кваліфікацію, освоювати нові технології та професії, а часом, змінювати сферу зайнятості. Тому, на думку провідних науковців, при побудові та розвитку освітніх систем слід керуватися лозунгом «освіта через все життя». Впровадження профільного навчання – адекватна відповідь на виклик часу і потреби суспільства в підготовці висококваліфікованих кадрів, оскільки дає змогу*

вирішити проблему наступності між загальною і професійною освітою, ліквідувати існуючий бар'єр між одержанням загальної освіти і вступом до вузу.

Глобальні зміни в інформаційній, комунікаційній, професійній та інших сферах сучасного суспільства вимагають коригування змістових, методичних і технологічних аспектів освіти, перегляду колишніх ціннісних пріоритетів, розвитку нових педагогічних технологій. Акцент переноситься на формування у дітей нових якостей особистості: креативність мислення, комунікативність, вміння логічно мислити і робити правильний вибір у зміні видів діяльності, відповідальність і самостійність тощо. На думку В. Кизенко, лише творчо розвинена людина здатна стати інноваційно ефективною. Відповідно навчально-виховний процес у школі постіндустріального суспільства вимагає створення умов для розвитку творчої особистості [1, 5]. Ефективний шлях досягнення цього результату – сформувати пошуковий стиль мислення, прищепити інтерес до інтелектуальної діяльності і пізнання.

Проте, як зазначає О. Топузов, шкільна сучасна освіта не завжди відповідає реальним потребам суспільства, особистості. Школа, як наголошує науковець, все-таки продовжує вчити учнів однаково, не зважаючи на різноманітність напрямів та інтересів учнів [14, 21]. Наша освітня система все ще орієнтована на знання, вміння і навички як кінцеву мету, як результат. Усвідомлюючи протиріччя між традиційними методами навчання та викликами сучасного суспільства вчені та педагоги-практики стали звертатися до пошуку освітніх технологій, що побудовані на інших принципах, і, як зазначає В. Панов, насамперед, до особистісно-орієнтованих та розвивальних підходів до навчання [8, 24-26.]. Вважаємо, що одним з перспективних шляхів розвитку шкільної історичної освіти є запровадження дослідницького навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі профільного навчання присвячено ряд праць. Серед них виділимо роботи Н. Бібік, М. Бурди, В. Кизенка, В. Мадзігона, Ю. Мальованого, О. Пометун,

О. Топузова та ін. Відзначимо високий рівень досліджень в області теорії, в той же час зазначимо, що проблема залишається відкритою, особливо це стосується розробки методичних засад дослідницького навчання історії в профільній школі. Дослідницька діяльність в різних аспектах розроблялась в працях К. Баханова, Т. Кудрявцева, І. Лернера, О. Матюшкіна, М. Махмутова, А. Сиротенко та ін. В їх працях не лише розкривається роль дослідницької діяльності учнів у становленні особистості, але й визначаються основні способи організації такої діяльності.

Значний внесок у розвиток теорії і практики дослідницького навчання зробили видатні вчені-психологи. Серед них Х. Абушкін, С. Архангельський, Т. Ільїна, В. Крутецький, Т. Кудрявцев, В. Оконь, О. Савенков, А. Фурман та ін., у працях яких є відомості про розвиток психології мислення у процесі дослідницького навчання та його закономірності, висвітлення питань технології і дидактики дослідницького навчання, а також запровадження принципів проблемності у навчанні.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Завданням цієї статті є розкрити особливості дослідницького навчання як сучасної освітньої технології в процесі навчання історії України в профільній школі.

Основна частина. Перехід до профільного навчання, втім, як і будь-яка реформа, викликає численні дискусії. Проте, профільному навчанню бути, і з цим вже зіткнулися педагоги. Зокрема, затверджені Концепція профільного навчання в старшій школі та типові навчальні плани для профільних шкіл. Профільна школа має якнайповніше реалізувати принцип особистісно орієнтованого навчання, що значно розширить можливості учня у виборі власної освітньої траєкторії [3]. Переорієнтація цілей освіти, зміна цінностей у суспільстві, як зазначають дослідники, потребує нового аксіологічного підходу щодо організації профільного навчання в середній школі. Так, у старшокласників виникають певні життєві плани, перебудовуються мотиви діяльності, зростає відповідальність, поведінка підпорядковується реаліям і перспективам майбутнього професійного життя [6, 6]. Засвоєння змісту

освіти у загальноосвітніх закладах з профільним навчанням має, по-перше, забезпечувати загальноосвітню підготовку учнів, по-друге – підготовку до майбутньої професійної діяльності [3].

Профільне навчання у 10–12 класах буде здійснюватися за такими основними напрямками: суспільно-гуманітарний, природничо-математичний, технологічний, художньо-естетичний, спортивний. За основними напрямками профілізації визначаються різноманітні навчальні профілі. В свою чергу навчальний профіль визначається як добором предметів, так і їх змістом.

Профіль навчання охоплює таку сукупність предметів: базові, профільні та курси за вибором. Цим самим забезпечується гнучка система профільного навчання, яка дає змогу обрати старшокласнику індивідуальну освітню програму. На даний момент важливо відібрати ефективні моделі організації профільного навчання історії [6]. Історична освіта як інтелектуально-фахова складова належить до традиційних напрямів профілізації старшої школи, як у вітчизняній, так і у зарубіжній освітянській практиці. Розвиток історичного мислення школярів, виховання їхньої громадянської компетентності засобами історії є найважливішими завданнями національної освіти. Їх реалізація у поєднанні з іншими можливостями профільної школи сприятиме процесу входження учнівської молоді в навколишні життєві реалії, її багатогранному самовиявленню та самореалізації.

Розвиток у старшокласників здатності займати дослідницьку позицію, допомога їм в оволодінні методологією дослідження і застосування одержаних знань в різних областях науки і техніки, – ці аспекти повинні стати пріоритетними у формуванні нового плану профільного навчання історії. Слід зазначити, що в сучасній українській літературі з педагогіки та педагогічної психології поняття «дослідницьке навчання» не має чіткого визначення, хоча воно давно і вельми активно використовується в зарубіжній, переважно англомовній – європейській і американській психолого-педагогічній літературі (exploratory education). На думку

О. Савенкова, «дослідницьке навчання» – це особливий підхід до навчання, що побудований на основі природного прагнення дитини до самостійного вивчення навколишнього середовища. Головна мета дослідницького навчання – формування в учня готовності та здатності самостійно, творчо освоювати і перебудовувати нові способи діяльності в будь-якій сфері людської культури. [12, 229].

Під дослідницькою діяльністю в навчальному процесі розуміють діяльність учнів, що пов'язана з пошуком відповіді на творче, дослідницьке завдання з наперед невідомим рішенням і передбачає наявність основних етапів, характерних для дослідження в науковій сфері: постановку проблеми, вивчення теорії, присвяченій даній проблематиці, підбір методик дослідження і практичне оволодіння ними, збір власного матеріалу, його аналіз і узагальнення, власні висновки [5; 12].

Дослідницька діяльність учнів, як зазначає О. Леонтович, є освітньою технологією, що використовує, як головний засіб навчальне дослідження. Основними характеристиками дослідницького навчання в загальноосвітній школі, на його думку, є: 1) виділення в навчальному матеріалі проблемних точок, що передбачають неоднозначність; спеціальне конструювання навчального процесу «від цих точок» або проблемна подача матеріалу; 2) розвиток навичок формування або виділення декількох версій, гіпотез у вибраній проблемі, їх адекватне формулювання; 3) розвиток навичок роботи з різними версіями на основі аналізу першоджерел; 4) робота з першоджерелами при розробці версій; 5) розвиток навичок аналізу і ухвалення на основі аналізу однієї версії як істинної [5]. При цьому на різних рівнях освіти і для різних видів освітніх установ дослідницька діяльність учнів має свої специфічні функції: якщо в основній школі – це розвиток в учнів здатності займати дослідницьку позицію, самостійно ставити і досягати мети в навчальній діяльності на основі застосування елементів дослідницької діяльності в рамках предметів навчального плану і системи додаткової

освіти, то в старшій школі – це розвиток дослідницької компетентності та передпрофесійних навиків як основи профільного навчання [5].

Одним з найважливіших елементів профільного навчання історії, який дозволяє максимально реалізувати дослідницький підхід, індивідуалізувати процес, врахувати генетично закладені здібності учня, є саме елективний блок змісту навчання, який включає факультативи та спецкурси і здійснюється за рахунок годин шкільного компонента навчального плану – курси за вибором [6, 10]. В Концепції профільного навчання зазначено, що курси за вибором — це навчальні курси, які входять до складу профілю навчання. Їх основні функції: поглиблення і розширення змісту профільних предметів; удосконалення навичок пізнавальної, дослідницької, практичної діяльності; забезпечення профільної прикладної і початкової професійної спеціалізації навчання; ознайомлення учнів з основами майбутньої професійної діяльності.

Курси за вибором реалізуються за рахунок варіативного компонента змісту освіти. Учня надається змога обирати ті курси, які найбільше відповідають їхнім інтересам. На відміну від факультативів (facultative - необов'язковий) спецкурси є обов'язковими для відвідування після вибору самим учнем [2, 54]. Порівняно з профільними предметами спецкурси мають більшу варіативність змісту, враховують потреби регіону і індивідуальні потреби кожного учня, посилюють практичну і дослідно-експериментальну складову профільного навчання, характеризуються різноманітністю і нестандартністю [6, 12]. Зазначимо, що у нинішніх умовах школа може вибирати власний варіант навчального плану, а педагогу дано право розробляти авторські програми і курси, школі – будувати власну виховну систему. Проте, що потрібно враховувати адміністрації навчального закладу, перш ніж запропонувати учням для курси за вибором?

Насамперед, різноманітність тем та кількість запропонованих спецкурсів має дати змогу учневі зробити реальний вибір, наприклад, вибрати з десяти запропонованих спецкурсів три. При цьому традиційний

спосіб адміністрування та нав'язування непотрібних спецкурсів є неприйнятним. По-друге, зміст курсів за вибором, форма їх організації мають допомогти учню через практику правильно визначити власні перспективи навчання (наприклад, серед мотивів вибору має бути «обираю курс «Політична історія України» тому, що хочу бути політологом і продовжуватиму навчання на філософському факультеті університету», а не тому, що «маю низький рівень навчальних досягнень із біології та хімії»). По-третє, спецкурси не повинні дублювати зміст профільного предмету, а сприяти поглибленому вивченню історії України, розвитку пізнавальних інтересів і здібностей учнів, а надалі — й професійному самовизначенню та успішному продовженню освіти з вибраної професії. Також, адміністрації школи слід врахувати, що спецкурс може викладати не лише шкільний учитель, але й науковець або фахівець-практик (наприклад, працівник наукової установи чи музею, викладач вузу) [6; 7].

Досить важливою умовою є забезпечення спецкурсів з історії України навчальними посібниками посиланнями на веб-сайти тощо, аби виключити «монополію» вчителя на інформацію [6]. Програма курсу за вибором, на думку Т.П. Сінько, може складатися з ряду закінчених модулів. Це дозволить учню, у тому випадку, якщо він зрозумів, що його вибір помилковий, в наступному семестрі перейти до вивчення іншого спецкурсу. Структура курсу за вибором повинна дозволяти повною мірою використовувати активні форми організації занять, інформаційні, проектні, дослідницькі форми роботи [13].

Методичний апарат програми курсу за вибором з історії України має залучати нові ефективні педагогічні технології; спрямовувати навчальний матеріал на розвиток творчих здібностей учнів, навичок самоосвіти, інтересу до спецкурсу й обраного профілю; сприяти практичному застосуванню знань, умінь та навичок; сприяти розвитку загальних методологічних знань, умінь і навичок, які створюють умови для самоосвіти і безперервної освіти впродовж усього життя (аналіз, синтез, класифікація, узагальнення,

моделювання, висунення гіпотез, резюмування, формулювання висновків) [6].

Тематика курсів за вибором з історії України може бути різною, наприклад, «Історія української культури», «Історія українського селянства», «Історія філософської думки України», «Духовна історія України», «Історія України в особах», «Історія Київщини» (чи іншого регіону), «Історія українського кінематографу», «Таємниці історії», «В пошуках істини» тощо. Вибір спецкурсів залежить від рівня підготовки вчителів, матеріально-технічної бази навчального закладу, традицій школи, напрямів розвитку регіону (промислового чи аграрного), а найголовніше — від запитів, інтересів і можливостей самого учня [6, 12].

Щодо розробки програми курсу за вибором, то фахівці рекомендують користуватися певним алгоритмом:

- 1) Проаналізувати зміст навчального предмета в межах обраного профілю
- 2) Визначити, чим зміст курсу буде відрізнятися від базового або профільного.
- 3) Визначити тему, зміст, цілі запропонованого курсу, його функції в рамках даного профілю.
- 4) Зміст програми поділити на модулі, розділи, теми й подати до них погодинну розбивку.
- 5) З'ясувати можливість матеріально-технічного і методичного забезпечення вивчення пропонованого курсу (підручники, хрестоматії, дидактичні матеріали, електронні ресурси тощо).
- 6) Скласти список літератури та електронних ресурсів для вчителів та учнів.
- 7) Зазначити основні види діяльності учнів, визначити долю самостійності, творчості учнів при вивченні курсу. Якщо програма курсу передбачає виконання практичних робіт, проведення екскурсій, виконання дослідницьких проєктів, то їх опис повинен бути представлений в програмі.
- 8) Визначити, які освітні продукти мають бути створені учнями як

результат опанування курсу (моделі, тези, конспекти, реферати, аналіз історичних подій, дослідницькі роботи, презентації тощо).

- 9) Визначити критерії оцінювання навчальних досягнень учнів з програми курсу та форму звітності за результатами засвоєння програм обраного курсу (проект, реферат, виступ тощо) [6; 13].

Слід зазначити, що програма спецкурсу має включати теоретичну і практичну підготовку, самостійну роботу, елементи науково-дослідницької, творчої роботи. Матриця програми курсу за вибором повинна містити:

- 1) назву курсу; прізвище автора (укладача) програми;
- 2) пояснювальну записку з висвітленням актуальності курсу, мети, завдань тощо;
- 3) поурочний-тематичний план за такою схемою:

№ п/п	Назва теми	Кількість годин		Форми і методи проведення	Обладнання, наочність, місце проведення (наприклад, музей, архів, бібліотека тощо)	Освітній продукт
		Теоретичні заняття	Практичні заняття			

- 4) зміст програми (включає коротку анотацію кожної теми, розділу);
- 5) основні вимоги до знань і умінь учнів (контрольно-вимірювальні матеріали);
- 6) рекомендовану літературу
- 7) додатки (за потребою) [4; 6].

Однією з функцій курсів за вибором є орієнтація на діяльнісний аспект змісту, удосконалення навичок пізнавальної, дослідницької, практичної діяльності, підтримання широких позапрофільних пізнавальних інтересів; та ознайомлення на допрофесійному етапі з основами майбутньої професійної діяльності [2; 3; 6]. Тому, вважаємо за доцільне впровадження курсу за вибором «Вчимося досліджувати історію України». Основна його мета –

прищепити учням навички і вміння навчально-дослідницької діяльності в галузі історії, практичного володіння різними жанрами наукової роботи.

Програма курсу «Вчимося досліджувати історію України» має складатись з двох частин теоретичної та практичної. На заняттях теоретичної частини учні повинні опанувати спеціальними знаннями, уміннями і навиками дослідницького пошуку, зокрема, такими як: а) бачити проблеми; б) висувати гіпотези; в) давати визначення поняттям; г) класифікувати; д) робити висновки і узагальнення; е) структурувати матеріал; є) готувати тексти власних доповідей; ж) пояснювати, доводити і захищати свої ідеї. Учні знайомляться також із алгоритмом наукового пізнання, вчать працювати із науковою і науково-популярною літературою, планувати і здійснювати наукове дослідження, використовуючи різноманітні методи, критично зіставляти окремі гіпотези і теорії.

Практична частина курсу «Вчимося досліджувати історію України» передбачає проведення старшокласниками самостійних досліджень і виконання творчих проектів з історії України. Заняття в рамках цієї частини програми мають бути спроектовані так, щоб ступінь самостійності учня в процесі дослідницького пошуку поступово зростає.

Важливою проблемою є розробка системи оцінювання навчальних досягнень учнів з курсів за вибором. Існуюча система оцінювання, на думку більшості дослідників, є формальною, оскільки вона не повністю відображає динаміку реального процесу засвоєння знань. У нових умовах варіативності освіти одна і та ж оцінка може про різних учнів нести абсолютно різну інформацію. В умовах профільної школи оцінки (навіть традиційні) стають нерівнозначними, оскільки паралельно йде моніторинг професійного вибору (з урахуванням особистих якостей). Тому система оцінювання в профільній школі повинна бути гнучкою і різноплановою, враховувати індивідуальну динаміку досягнень учня. Зазначимо, що з курсів за вибором немає стандартів, а отже, і підсумкової атестації. Зміст і правила їх засвоєння

(включаючи визначення форм звітності) загальноосвітній навчальний заклад встановлює самостійно.

Система оцінювання з курсів за вибором, на думку В. Кизенка, може бути безбальна, проте можуть бути й поточні бали у рейтинзі. Серед можливих варіантів оцінок можуть бути й такі: прослуханий курс; захищений реферат; розроблений проект; виконані творчі завдання. Якщо розробляти курси за вибором, виходячи з інтересів учнів, а не з позиції «учень повинен засвоїти», то питання про форми атестації і критерії оцінки, як зазначають дослідники, повинні вирішуватися спільно з учнями [2, 57].

Найбільш вдалимими системами оцінювання в умовах профільної школи, на думку багатьох педагогів, є рейтингова система та портфоліо. Рейтингова система оцінок забезпечує єдині вимоги різних викладачів до знань, умінь, навичок учнів та встановлює єдині підходи до визначення норм оцінювання, отримання своєчасної інформації про ритм роботи кожного учня і класу в цілому [11]. Доцільність створення портфоліо учня старшої (профільній) школи обумовлена, на думку О. Прутченкова та Т. Новикової, тим, що така форма оцінювання а) дозволяє якнайповніше відобразити способи і результати профілізації старшокласників (містить інформацію про предмети і курси, пройдені в ході профільного навчання, а також практику, проектно-дослідницьку діяльність та ін.); б) свідчить не лише про здібності старшокласника, але і уміння їх реалізувати, про його самоорганізацію і комунікативні навички; в) відображає стійкі і довготривалі освітні результати учня [10]. Портфоліо також допомагає вирішувати наступні важливі педагогічні задачі в умовах профільної школи:

- підтримувати і стимулювати навчальну мотивацію школярів;
- заохочувати їх активність і самостійність, розширювати можливості навчання і самонавчання;
- розвивати навички рефлексивної та оцінної діяльності учнів;
- формувати уміння вчитися – ставити цілі, планувати та організовувати власну навчальну діяльність;

- сприяти індивідуалізації (персоналізації) освіти школярів;
- закладати додаткові передумови та можливості для успішної соціалізації [10].

Педагогічна філософія портфоліо, виражена у формулі «Візьми відповідальність за свою освіту в свої руки», припускає: 1) зсув акценту з того, що учень не знає і не уміє, на те, що він знає і уміє з даної теми, розділу, предмету; 2) інтеграцію кількісної і якісної оцінок результатів діяльності учня; 3) перенесення педагогічного акценту з оцінки на самооцінку учнів [9].

Висновки. Модернізація освіти, зокрема введення профільного навчання, відкриває принципово нові можливості в реалізації інноваційної і дослідницької діяльності в сучасній школі. Розвиток у старшокласників здатності займати дослідницьку позицію, допомога їм в оволодінні методологією дослідження і застосування одержаних знань в різних областях науки — ці аспекти повинні стати пріоритетними у формуванні нового плану профільного навчання історії України.

Залучення школярів до дослідницької діяльності дозволяє з успіхом вирішувати багато освітніх проблем – наприклад, пов'язані з індивідуальним підходом, рівневою диференціацією, створенням позитивної навчальної мотивації, поглибленим засвоєнням програми профільного навчання, професійною орієнтацією. Саме курси за вибором дозволяють максимально реалізувати дослідницький підхід до навчання історії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кизенко В.І. Варіативний компонент змісту освіти в старшій школі: посіб. для вчителів, кер. загальноосвіт. навч. закл., працівників органів освіти, аспірантів і студентів /В.І. Кизенко; АПН України, Ін-т педагогіки. – К.: Пед. думка, 2007. – 133 с.
2. Кизенко В.І. Курси за вибором у структурі профільного навчання / Кизенко В.І., Оршак Л.Л., Чернега В.Г. // Профільне навчання: теорія і практика / За ред. канд. пед. наук Липової Л.А. – К.: ВВП «Компас», 2007. – С. 52–58.

3. Концепція профільного навчання в старшій школі: Затв. рішенням колегії М-ва освіти і науки України від 25.09.03 №10/12-2 /АПНУУкраїни. Ін-т педагогіки; Уклад.: Л. Березівська, Н. Бібік, М. Бурда та ін. //Інформ. зб. М-ва освіти і науки України. –2003. – № 24. – С. 3–15.
4. Латыпов Ильдар Как составить программу элективного курса [Электронный ресурс] // Режим доступа до статті: http://spo.1september.ru/view_article.php?ID=200802006
5. Леонтович А.В. Исследовательская деятельность учащихся как образовательная технология [Электронный ресурс] // Режим доступа до статті: http://www.researcher.ru/methodics/teor/f_1abucy/a_1aoui2.html
6. Липова Л.А. Система профільного навчання в середній загальноосвітній школі: завдання і досвід / Липова Л.А., Замаскіна П.І., Малишев В.В. // Профільне навчання: теорія і практика / За ред. канд. пед. наук Липової Л.А. – К.: ВВП «Компас», 2007. – С. 5–15.
7. Мурзаева А. Б. Методические особенности преподавания элективных курсов в условиях профильной школы [Электронный ресурс] // Режим доступа до статті: <http://festival.1september.ru/articles/507275/>
8. Панов В.И. Психодидактика образовательных систем: теория и практика / Виктор Иванович Панов. – Спб.: Питер, 2007. – 352 с.
9. Прутченков А. С., Новикова Т. Г. Портфолио как инструмент осознания собственных целей образования. // Интернет-журнал "Эйдос". - 2007. - 22 февраля. <http://www.eidos.ru/journal/2007/0222-11.htm>. - В надзаг: Центр дистанционного образования "Эйдос", e-mail: list@eidos.ru.
10. Прутченков А. С., Новикова Т. Г. Портфолио ученика профильной школы [Электронный ресурс] // Режим доступа до статті: <http://www.eidos.ru/journal/2005/0910-21.htm>
11. Рейтинговая система оценивания качества знаний и умений в условиях современной школы [Электронный ресурс] // Режим доступа до статті: http://pedsovet.org/component/option,com_mtree/task,viewlink/link_id,5795/Itemid,118/
12. Савенков А.И. Психологические основы исследовательского подхода к обучению: Учебное пособие /Александр Ильич Савенков. – М.: «Ось-89», 2006. – 480 с.
13. Синько Т.П. Элективные курсы [Электронный ресурс] // Режим доступа до статті: http://image.websib.ru/04/text_article.htm?478
14. Топузов О.М. Профільне навчання: проблеми формування змісту курсів за вибором та організація навчальної діяльності в загальноосвітніх навчальних закладах / О.М. Топузов. // Проблеми сучасного підручника: Зб. наук, праць /Редкол. – К.: Педагогічна думка, 2008. – Вип.8. – С. 20–27.